

VKLAD ANTONA HABOVŠTIAKA K PROBLEMATIKE TERITORIÁLNEJ DIFERENCIOVANOSTI SLOVENSKÝCH NÁREČÍ A ICH KLASIFIKÁCIE¹

Mária Mikolajová – Gabriela Múcsková

MIKOLAJOVÁ, M. – MÚCSKOVÁ, G. (2024): Contribution of Anton Habovštiak to the Problem of Territorial Differentiation of Slovak Dialects and Their Classification. In: *Slovenská reč*, 89/2, 61 – 87.

Abstract: The article presents some models of territorial classification of the Slovak dialectal area, which were created in the course of the development of Slovak linguistics and dialectology. At the same time, it reminds that the differentiation of Slovak dialects has to a large extent the character of a dialectal continuum, therefore territorial classifications are always the result of a certain abstraction and selection of linguistic criteria as well as the consideration of extra-linguistic factors. The first classifications were based almost exclusively on extra-linguistic factors (namely the division of the territory into the old administrative units in the Hungarian Empire). During the development of classifications of Slovak dialects, it is possible to identify a gradual tendency to increase reflection of linguistic data and isoglosses, and extra-linguistic factors served as one of the potential motivations. In this article, special attention is paid to the contribution of A. Habovštiak's work to the research of dialect differentiation and the basic principles of their classification.

Keywords: dialect differentiation, dialect continuum, geolinguistics, linguistic cartography, extra-linguistic factors.

Článok v skratke:

- Diferencovanosť slovenského národného jazyka v jednotlivých dimenziách (diachrónej, teritoriálnej, sociálnej a komunikačnej) má charakter jazykového kontinua, čo znamená, že v ňom nie je možné vymedziť presné hranice a vnútorné celky.
- Dôraz sa kladie na teritoriálnu diferencovanosť a predstavujú sa staršie i novšie modely nárečovej klasifikácie vo vývine slovenskej dialektológie. Podrobnejšie sa charakterizuje členenie V. Vážneho, J. Štolca, R. Krajčoviča a A. Habovštiaka.
- V jednotlivých klasifikáciách spočiatku prevláda ohľad na mimojazykové kritériá ako základné východisko klasifikácie. V novších prácach – aj v súvislosti s rozvojom poznania štruktúry a osobitostí slovenských nárečí – dochádza k postupnému príklonu k zohľadňovaniu jazykových kritérií, pričom mimojazykové faktory sa interpretujú ako jedny z možných motivácií jazykovej divergencie.
- V článku sa osobitná pozornosť venuje prínosu A. Habovštiaka k výskumu nárečovej diferencovanosti a z nej vyplývajúcich nárečových klasifikácií. Podrobnejšie je prezentované jeho dichotomické členenie slovenského nárečového územia.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu *Slovník slovenských nářečí IV* (2/0114/22) podporovaného agentúrou VEGA.

- Osobitne sa prezentujú tiež jeho práce týkajúce sa úlohy mimojazykových faktorov pri vzniku a vývine jazykovej diferencovanosti.

1. ÚVOD

Diferencovanosť národného jazyka ako jedna z jeho základných vlastností je prirodzene vytváraná v procese vývoja jazyka, jeho fungovania na rôznych miestach jeho jazykového územia a v rôznorodých sociálnych kontextoch a komunikačných situáciách. Možno tu hovoriť o rôznych dimenziách vytvárania jazykovej diferencovanosti, a to diachrónnej, teritoriálnej, sociálnej a komunikačnej. **Diachrónna (časová)** dimenzia súvisí s diferencovaným vývojom z predpokladaného spoločného jazykového základu, t. j. s historickými jazykovými zmenami a ich šírením (vnútrojazykovým alebo priestorovým, spoločenským a komunikačným) a vzájomným prepojením. Prenikanie jazykových zmien sa následne odráža v ďalších troch menovaných dimenziách a je často podmienené aj vonkajšími (mimojazykovými) historickými faktormi. **Teritoriálna (horizontálna)** dimenzia reflektujúca tradičné územné dialekty vychádza z diferencovaných výsledkov vyššie spomínaných procesov jazykových zmien (v diachrónnej lingvistike označovaných ako reflexy za nejakú staršiu al. prvotnú jednotku – etymón) v rôznych areáloch obývaných jedným jazykovým spoločenstvom. Tieto areálovo diferencované jednotky sa v procese vývinu môžu z pôvodného areálu svojho výskytu (napr. na princípe tzv. vlnovej teórie) šíriť do susedných oblastí alebo ustupovať. Areálová diferencovanosť niekedy odráža geografický a prírodný charakter krajiny alebo sa v nej reflektuje vplyv inojazyčných kontaktov a sociálnych pomerov. To ju zároveň prepája s dimenziou **sociálnou a kultúrnou (sociálne variety)**, v ktorej sa odráža vplyv sociálnej stratifikácie na formovanie jazykovej diferencovanosti, ale tiež spoločenská prestíž či identifikačná hodnota, ktorá sa v kultúrnom povedomí spoločnosti priradzuje jednotlivým varietám alebo formám (napr. dominujúca, ale v čase aj premenlivá prestíž spisovného jazyka alebo aj niektorého susediaceho regionálneho nárečia či cudzieho jazyka). V rámci **komunikačnej (štýlovej)** dimenzie sa jazyk, presnejšie jazykové správanie a výber vyjadrovacích jednotiek prispôsobujú danému kontextu a účelu komunikácie (zjednodušene vymedzenému niekde na osi oficiálnosť – neoficiálnosť).

Koexistencia a vzájomné prestupovanie a podmieňovanie sa jednotlivých dimenzií tak vytvárajú vnútrojazykové **kontinuum** – komplexný a premenlivý štruktúrovaný útvar, v rámci ktorého nie je možné stanoviť presné hranice medzi jednotlivými varietami (napr. periódami vývoja jazyka, teritoriálnymi nárečiami, sociálnymi varietami či štýlmi) a ani vyčleniť samostatné diskkrétne (izolované) menšie celky.

Povaha kontinua je prítomná vo všetkých vyššie menovaných dimenziách. Je samozrejmom súčasťou vnímania vývinu jazyka ako kontinuálneho a postupného

procesu po sebe nasledujúcich, prelínajúcich sa alebo podmieňujúcich sa jazykových zmien. Vo vzťahu k teritoriálnej diferenciacii a nárečovej klasifikácii je pojem nárečové kontinuum v dialektologickej literatúre dostatočne etablovaný (napr. Ammon 1987, s. 320; Trudgill 1983, s. 46 a n.; Hudson 1986, s. 35 a n.)² a často sa pripomína aj v súvislosti so slovenským nárečovým priestorom (Maxwell 2008, s. 193; Múcsková 2024), ale aj s celým slovanským nárečovým územím (najnovšie Šekli 2023). Výrazným svedectvom o tejto charakteristickej črte slovanského nárečového priestoru sú práve atlasové práce – v tomto prípade *Atlas slovenského jazyka* a *Slovanský jazykový atlas*, ako aj mnohé historickolingvistické a dialektologické práce, ktoré z údajov jazykového zemepisu čerpajú.

V prácach zameraných skôr na sociálnu diferencovanosť jazyka sa po stratifikačných modeloch národného jazyka, v ktorých sa vyčleňujú (Horecký 1979, 1981) alebo vzájomne sa prelínajú (Slančová – Sokolová 1994, 2011; Popovičová Sedláčková 2014) sociálne jazykové variety, napokon v modeli Ľ. Kralčáka (2008) takisto dospieva k chápaniu tohto spektra ako kontinua. Toto Kralčákov kontinuum v sebe zahŕňa aj teritoriálnu dimenziu, čím vytvára komplexnejší model vystihujúci synchronnú diferencovanosť národného jazyka. V oblasti komunikačných foriem sa po období štruktúrnej lingvistiky vymedzujúcej charakteristické alebo delimitačné prvky štýlov (Mistrík 1985) dospieva k skúmaniu ich prelínania a vzájomnej interakcie (napr. Homoláč et al. 2022; Slančová et al. 2023).

Napriek uvedomovaniu si základnej vlastnosti kontinua – t. j. jeho „nečleniteľnosti“ na samostatné, hranicami vydelené a diskkrétne celky na základe nejakých objektívnych a komplexných kritérií – v lingvistike neustále vznikajú pokusy o rôzne členenia, ktoré sú vedeckými modelmi (teda v istom zmysle konštruktmi). V nich sú viac menej vedome vyzdvihované isté jazykové javy či štruktúrne prvky a tie sa stávajú určujúcimi pre vytváranie vnútorných celkov a hraníc medzi nimi. V historickolingvistickom opise vývinu jazyka alebo dejín jeho spisovnej formy vznikajú modely historickej periodizácie (Blanár 1951; Stanislav 1956, s. 34 – 47; Pauliny 1983; Krajčovič – Žigo 2002) a v dialektologických opisoch zase nárečové makro- a mikroareály, základné areály, pomedzné či hraničné areály a pod. zobrazované na mapách. V sociálnej dimenzii sa postupne ustálili pojmy ako varieta, subvarieta a register a v oblasti komunikačných sfér má stále silnú pozíciu pojem štýl, hoci vstu-

² Pojem nárečové kontinuum sa často charakterizuje ako sled navzájom susediacich dialektov, v ktorom každé dva bezprostredne susediace dialekty sú vzájomne zrozumiteľné a pri dialektoch vzdialenejších zrozumiteľnosť postupne klesá (porov. Hudson 1986, s. 35 – 36; Samuels 1972, s. 90 – citované podľa Hinskens – Auer – Kerswill 2005, s. 21). Ide o pomerne mechanické vymedzenie. V našej práci pojem kontinuum chápeme širšie a okrem aspektu zrozumiteľnosti či štruktúrnej blízkosti regionálnych variet zohľadňujeme aj relatívnu hraníc medzi susediacimi nárečiami a prechodné či zmiešané areály, možnú variantnosť vo vnútri jedného nárečia či diferencované výsledky hláskovej alebo morfolologickej jazykovej zmeny v rôznych lexikálnych jednotkách (Múcsková 2009, s. 67).

pom pragmalingvistických aspektov do výskumov v oblasti súčasnej štylistiky sa jeho obsah modifikuje (Orgoňová – Dolník 2010; Bohunická 2020). Zároveň si autori rôznych typov a členení uvedomujú a zohľadňujú priestupnosť a relatívnosť nastavených hraníc.³

Toto uvedomenie a zároveň hľadanie možností, ako uchopiť diferencovanosť nečleniteľného kontinua v rámci lingvisticky konštruovaných vnútrojazykových útvarov a ich klasifikácií, sa veľmi dobre ukazuje v pojme diasystém a v jeho interpretáciách. Pojem **diasystém** sa v slovenskej lingvistike postupne etabloval v priebehu rozvíjania stratifikačnej teórie národného jazyka (t. j. najmä v dimenzii sociálnej diferencovanosti) a v prehodnocovaní zjednodušenej dichotómie spisovný jazyk – nárečie. K tomuto prehodnocovaniu a k interpretácii národného jazyka ako diasystému motivovali najskôr práce J. Horeckého (1979, 1981) a neskôr najmä práce D. Slančovej a M. Sokolovej (1994, 2011), na ktoré autori často odkazujú, napr.: „Realisticky zachytávajú situáciu v nadväznosti na J. Horeckého D. Slančová a M. Sokolová (1994), ktoré dobre ukazujú, že slovenský národný jazyk má viacero foriem, resp. variet, okrem iného aj štandardnú a subštandardnú varietu, pričom tu nejde len o náhodný zhluk, inventár nespisovných prostriedkov narúšajúcich spisovnú alebo nárečovú normu (aj keď spisovný jazyk a nárečia môžeme považovať za základné systémové variety), ale o dynamické subsystemy diasystému národného jazyka“ (Ondrejovič 2000, s. 256; podobne tiež György 2012, s. 157 – 158). Podobne možno súčasný pohľad na komplexnosť jazyka a zložitost' jej štruktúrneho uchopenia vidieť aj vo vyjadrení M. Ološtiaka: „Dnešný stav lingvistického bádania v úplnosti akceptuje predstavu o jazyku ako polyštruktúrnom útvere zloženom z čiastkových podsystémov; o jazyku sa hovorí ako o systéme systémov, zložitom systéme, diasystéme, hypersystéme či makrosystéme. Táto skutočnosť sa prejavuje v štvrtej základnej vlastnosti jazyka – v jeho komplexnosti“ (Ološtiak 2001, s. 84). Pojem diasystém umožňuje prezentovať uvedomovanie si prelínania a variability národného jazyka a zároveň otvára priestor na zovšeobecňujúce a od niektorých špecifik abstrahujúce členenia a na vytváranie menších celkov – podsystémov. Následná charakteristika jednotlivých čiastkových podsystémov sa potom sústreďuje na sféry ich fungovania a tiež na opis (alebo výber) takých štruktúrnych prvkov, ktoré sú pre ne typické, prípadne takých, ktoré ich prepájajú alebo sa v rámci dynamiky jazyka presúvajú. Uvedomenie si prepojenia „existenčných foriem“ jazyka so štruktúrnymi jazykovými prvkami vedie napr. I. Ripku k chápania pojmu diasystém ako súboru „výrazových prostriedkov“ jazyka: „Národný jazyk (t. j. prirodzený jazyk národa ako spoločenského celku) je diasystém; tvorí ho súbor územne i funkčne diferencovaných a sociálne rozvrstve-

³ Napokon – aj autorky tohto textu pracujú s delením na dimenzie diferencovanosti národného jazyka, hoci si uvedomujú, že sú navzájom úzko prepojené a nie je možné ich presne oddeľovať.

ných integrovaných výrazových prostriedkov. Tieto výrazové prostriedky sa ďalej vnútorne členia; patria k viacerým jazykovým útvarom (existenčným formám jazyka), ktoré na seba pôsobia a podliehajú aj spoločným vývinovým tendenciám“ (Ripka 1994, s. 221).⁴

Je zaujímavé, že priestupnosť a relatívnosť hraníc medzi nejakými – lingvistickým konštruovaním vyčlenenými – útvarmi sa výraznejšie začala prezentovať v súvislosti so sociálnou (teda vertikálnou) stratifikáciou. V menšom rozsahu sa o probléme pri vymedzovaní menších celkov hovorí pri členení na regionálne nárečia, hoci v tomto prípade je zložitosť vymedzovania hraníc nárečových celkov v rámci nárečového kontinua ešte výraznejšia, čo vystihuje aj konštatovanie J. Štolca, ktorý na základe výskumov k *Atlasu slovenského jazyka* poukazuje na neexistenciu presne ohraničených uzavretých celkov a v súvislosti s diferencovanosťou nárečových javov hovorí o vnútorne komplikovanej situácii a celé jazykové územie charakterizuje ako „jedno vnútorne komplikovane zauzlené kľbko“ (Štolc 1972, s. 289; pozri nižšie).

Z uvedeného vyplýva, že model členenia nárečí nemožno vytvoriť na základe jednotných a zároveň osobitých jazykových javov charakterizujúcich nárečové celky. Do úvahy tak prichádza otázka výberu takých „autoritatívnych“ vnútrojazykových diferenčných javov alebo diferencujúcich prvkov, ktoré slúžia ako východisko pre areálové členenie, resp. pre jeho alternatívy vytvárané rôznou štruktúrnou hodnotou vybraných prvkov a/alebo ich genealógiou, t. j. historickým pôvodom. Za najdôležitejšie kritérium sa v dialektológii zvykne považovať hľadisko historické – to znamená, že vyššiu autoritu pri klasifikácii majú historicky najstaršie jazykové zmeny a ich diferencované výsledky. Zároveň sa pozornosť venuje najmä zmenám hláskovým, resp. fonologickým, a nimi podmieneným javom morfológickým. Lexikálne a syntaktické javy sú považované za menej stabilné, podliehajúce vplyvom jazykových kontaktov, sociolektov alebo aj mimojazykovým faktorom (Šekli 2023, s. 21 – 22). Zároveň je však pri modelovaní nárečového členenia nevyhnutné venovať pozornosť aj mimojazykovým faktorom, ktoré mali výrazný vplyv na vytváraní „komplikovane zauzleného kľbka“. Ide najmä o hľadisko geografické, resp. geomorfologické, keďže prírodné prekážky tvorili prirodzene aj prekážky pri šírení jazykových inovácií. Ďalším výrazným faktorom podmieňujúcim jazykovú divergenciu sú migrácie (v prípade slovenského jazykového územia je dôležitým faktorom už samotný proces slovanského osídlenia na našom území) a tiež neskoršie etnické kolonizácie. V období stredoveku malo na jazykovú rozdrobenosť vplyv aj politicko-administratívne členenie Uhorska, na základe ktorého vznikli relatívne samostatné

⁴ Napriek tomuto uvedeniu si diferencovanosti a variantnosti národného jazyka autor zastáva názor o dvoch základných útvaroch, ktorým pripisuje vlastnosť štruktúrovanosti: „Základom národného jazyka sú dva relatívne stabilné štruktúrne útvary, a to spisovný jazyk a miestne nárečia“ (Ripka 1994, s. 221).

jednotky – stolice, čo vytváralo predpoklady samostatného vývoja niektorých osobitých jazykových javov (Múcsková 2009, s. 68).

Cieľom príspevku však nie je predstaviť dôvody nečleniteľnosti slovenského nárečového kontinua či nereálnosti územnej nárečovej klasifikácie. Naopak, zameriame sa práve na snahy o mapovanie – rozdeľovanie – slovenského nárečového územia na nárečové areály, t. j. na snahy o konštruovanie nárečovej klasifikácie vo vývine slovenskej dialektológie. Pozornosť zameriame na prelínanie (alebo premenlivú závažnosť) jazykových prvkov a mimojazykových faktorov v jednotlivých klasifikáciách. V súbore viacerých prístupov ku klasifikácii slovenských nárečí majú dôležité miesto aj práce Antona Habovštiaka, ktorý na základe výskumov spojených najmä s tvorbou *Atlasu slovenského jazyka* predstavil vo viacerých prácach nové možnosti a prístupy k otázke nárečového členenia a zároveň veľkú dôležitosť pripisoval práve vplyvu mimojazykových faktorov na nárečovú diferenciáciu.

2. NÁREČOVÁ DIFERENCIOVANOSŤ A JEJ REFLEXIA V DIALEKTOLOGICKÝCH KLASIFIKÁCIÁCH

2.1. HISTORICKÉ REFLEXIE

O bohatej nárečovej diferenciovanosti slovenského jazykového územia nachádzame zmienky v historických prameňoch už z období, keď ešte neexistoval vedecký lingvistický (samozrejme ani nárečový) výskum (Štolc 1972, s. 282 – 283). Často pripomínaný je napríklad výrok Mateja Bela (v *Predhovore* k dielu *Institutiones linguae Germanicae z roku 1718*) o strednej slovenčine, ktorá je „najzachovalejšia“, pretože je v tejto oblasti najviac vzdialená od vplyvu iných jazykov ako češtiny, poľštiny, ukrajinčiny/ruštiny a maďarčiny. Vo svojich *Notíciách (Notitiae Hungariae novae historico-geographica – 1735 – 1742)* Bel hodnotí dialekty niektorých slovenských regiónov podľa ich blízkosti či vzdialenosti od vtedajšieho kultúrneho jazyka Slovákov – biblickej češtiny, preto za „najčistejšie“ slovenské nárečia považuje jazyk obyvateľov Nového Mesta nad Váhom a Skalice, niektoré pohraničné oblasti Trenčianskej stolice už hodnotí ako české. O Oravcoch uvádza, že sú blízki Poliakom a vo východoslovenských stolicích poukazuje na blízkosť k „moskovskému“ jazyku. Osobitne sa zmieňuje ešte o „trpáckom“ a „krekáčskom“ nárečí v Novohrade, v Honte a Malohonte (podľa Urbancová – Tibenský 1984, s. 15 a Ďurovič 2000, s. 25 – 26). Nárečový pôvod niektorým slovám pripisuje aj Juraj Ribay, autor nepublikovaného diela *Idioticon Slovacicum*, pričom regióny jednotlivých nárečí „vyčleňuje“ podľa pôvodných uhorských stolíc. O nárečovej diferenciovanosti napísal v liste J. Dobrovskému z 24. marca 1786: „Rôznosť je taká veľká, že by bolo potrebné stále cestovať alebo mať všade zberateľov, aby sa mohlo všetko zachytiť (vyzbieť)“ (podľa Dudok 2017, s. 42 – 43).

Komplexnejšie členenie slovenských nárečí nachádzame u P. J. Šafárika v jeho diele *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826; v slovenskom preklade Betáková – Beták 1963, s. 362 – 365), kde uvádza tri hlavné nárečové „variácie“: 1. vlastná slovenčina (ktorú umiestňuje do stredoslovenských stolíc a tiež konštatuje jej vzdialenosť od češtiny a poľštiny), 2. moravsko-slovenská variácia (v stolicách na území dnešného západného Slovenska), ktorú prirovnáva k moravskému nárečiu a češtine, a 3. poľsko-slovenská (v regiónoch Oravy a v stolicách východného Slovenska), ktorej vznik pripisuje blízkosti alebo kontaktom s Poľskom. Okrem toho vymenúva ďalšie „nuansy“ týchto troch variácií, a to nemeckú slovenčinu v banských mestách a ich okolí, maďarskú slovenčinu v oblastiach dnešného Maďarska, rusniacku slovenčinu v Above, Zemplíne a Berehove, a srbskú slovenčinu v Báčke, Banáte, vo Vojenskej Hranici, v Budíne a v okolí Sv. Andreja. Okrem toho vymenúva ešte niektoré nárečia menších lokalít (hanáčtinu, trpáčtinu, krekáčtinu, záhoráčtinu a pod.) a zároveň konštatuje, že takýmto spôsobom by bolo možné klasifikovať nárečie každej dediny ako podrečie a tým by sme mali „nielen na Slovensku, ale bezpochyby všade na svete toľko nárečí, koľko je osád oddelených vrchmi, dolinami a riekami“ (citované podľa Betáková – Beták 1963, s. 364). Podobne na nárečovú rozdrobenosť Slovákov poukazuje J. Kollár v práci *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře*: „... w Uhřích pak mezi Slowáky téměř tolik rozličných nářečí, kolik stolic a krajů slowenských...“ (1846, s. 101). Následne vymedzuje sedem „nárečí“ v slovenskej časti Uhorska, nejde však len o nárečia teritoriálne. Ako prvé uvádza 1. nárečie slovensko-české, ktorým označuje literárny jazyk protestantov, ďalej 2. nárečie vlastné slovenské, ktoré kladie do Turčianskej, Liptovskej, sčasti aj Oravskej, Trenčianskej, Nitrianskej a Zvolenskej stolice, 3. poľsko-slovenské v Šarišskej, Spišskej a Oravskej stolici, 4. rusko-/ruten-sko-slovenské v Abovskej, Zemplínskej a Bereckej stolici. Podobne ako Šafárik osobitne vymedzuje 5. nárečie srbsko-slovenské na pomedzí Srbska, 6. nemecko-slovenské v slovenských banských mestách a 7. maďarsko-slovenské v južných oblastiach Uhorska v Nowohradskej, Pešianskej a Békešskej stolici, tiež pripomína ďalšie menšie územné nárečia, pričom charakterizuje aj mieru vplyvu iných jazykov na tieto nárečia, čo hodnotí negatívne a považuje nárečovú rozdrobenosť a varianty ovplyvnené inými jazykmi za dôvod, prečo nie je možné ustanoviť slovenčinu ako písaný jazyk (1846, s. 101 – 105).⁵ Posledným dielom, ktoré v tejto časti spomenieme, je práca Michala Miloslava Hodžu *Epigenes slovenicus* (1847), v ktorej len veľmi stručne spomína nárečové členenie Slovenska a vymedzuje vlastnú slovenčinu (tzv. novú slovenčinu – neoslovenicam) ako jazyk používaný väčšinou Slovákov. Popri nej spomína ešte tri dialekty: poľsko-slovenský, česko-slovenský a rusínsko-

⁵ Podobne negatívne vníma Kollár aj rozdrobenosť slovanských jazykov – ich „mnohonárečnosť“ – a vidí v nej prekážku v rozvoji vzdelanosti slovanských národov (1846, s. 101).

-slovenský a v poznámke samostatne vymedzuje Sotákov, ktorí sa sami označujú Slovákmí, no hovoria poľsko- a rusínsko-slovenským nárečím (1847, s. 17 – 19).

Všetky uvedené zmienky a klasifikácie historickej nárečovej diferencovanosti nevychádzajú zo širšieho výskumu slovenského nárečového priestoru a aj v častiach venovaných opisu charakteristických štruktúrnych javov alebo funkčnosti týchto variantov nachádzame len čiastočné informácie. Napriek tomu majú tieto zmienky svoj význam pre poznávanie reflexie nárečovej diverzity v minulosti, ako aj začiatkov lingvistického, resp. geolingvistického myslenia. Z hľadiska témy nášho príspevku je tiež potrebné konštatovať, že ani v prípade Šafárika či Kollára nešlo v skutočnosti o členenie či klasifikáciu nárečí na základe nejakých jazykových kritérií. Jednotlivé nárečové skupiny autori vymedzovali na pozadí geografickej polohy a administratívneho členenia slovenskej časti Uhorska na historické stolice. Neznamená to však, že by stoličné členenie nemalo vplyv na nárečovú diferencovanosť. Práve naopak, ako sme uviedli vyššie, bolo jedným z faktorov jej formovania.

2.2. PRVÉ VEDECKÉ KLASIFIKÁCIE

Prvou prácou, v ktorej sa jazykové územie delí na nárečové areály a ktorá ponúka komplexnejšiu klasifikáciu, bola práca Aloisa Vojtěcha Šemberu *Základové dialektologie československé* z roku 1864. Šembera v nej už vychádza z empirických jazykových faktov, a to čiastočne z vlastného terénneho výskumu či pozorovania a z údajov od spolupracovníkov a dobrovoľníkov, ale tiež z už existujúcich publikovaných prameňov. Jeho interpretácia nárečového delenia slovenčiny vychádza z chápania spoločného československého jazyka, ktorý sa delí na tri hlavné nárečové skupiny: českú, moravskú a slovenskú. Tieto ďalej člení na menšie celky, ktoré nazýva „podřečí“ „různorečí“. Pri charakteristike jednotlivých menších nárečových celkov porovnáva javy so stavom v spisovnej češtine (napr. *r* namiesto *ř*: *reč* (řeč), *prítel*, *prjatel* (přítel), s. 62) a výberovo, resp. na základe získaných údajov, podáva súbor špecifických („zvláštnych“) hláskových, morfológických a lexikálnych javov, ktoré však neslúžia ako kritériá nárečového členenia.

Pokiaľ ide o slovenskú nárečovú skupinu, zaraďuje k nej aj juhovýchodnú časť Moravy vrátane severných oblastí dnešného Rakúska a delí ju na tri podrečia – západné, stredné a východné – a desať menších rôznorečí, ktoré však vymedzuje len v západnej (moravskoslovenské, bělohorské, trnavské, dolnotřenečanské/třenečansko-nitranské, hornotřenečanské/žilinské) a strednej časti (hornovážské/oravsko-turčiansko-liptovské, pohronské/zvolensko-tekovské, honťanské, novohradské a gemerské). Východoslovenskú oblasť charakterizuje len s ohľadom na blízkosť s poľštinou (oblasť Spiša a Šariša) a „maloruštinou“ (Zemnénsko [= Zemplín] a Abov) (s. 61 – 82). Toto členenie korešponduje s členením M. M. Hodžu a tiež nadväzuje na administratívne stoličné delenie.

Uvedomujúc si nedostatok presnejších a podrobnejších údajov a bohatú nárečovú diferencovanosť slovenského územia pripomína potrebu ďalších a podrobnejších výskumov a naznačuje prospešnosť dotazníkového výskumu: „... když se k tomu konci prvé rozepíši otázky do všech krajín českých, moravských a slovenských, a tím způsobem zevrubně se vyhledá, jak daleko to neb ono slovo jde a kde přestává“ (s. VIII).

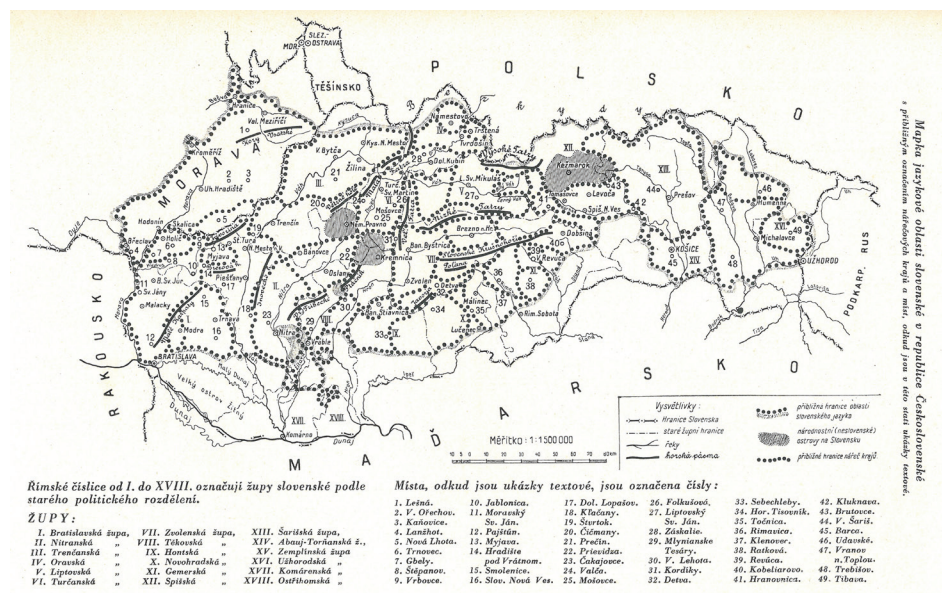
Prvé takéto nárečové výskumy realizované dotazníkovou metódou vznikli na prelome 19. a 20. storočia. V roku 1888 vyšla práca Františka Pastrnka *Beitrag zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn* o fonológii slovenčiny a jej regionálnych nárečí, ktorá ešte vychádzala z už publikovaných prác a zbierok ľudovej slovesnosti. Od roku 1892 F. Pastrněk organizoval nárečový výskum dotazníkovou formou, ktorú realizoval korešpondenčnou metódou. O výsledkoch výskumov priebežne informoval na stránkach časopisu *Slovenské pohľady* (v rokoch 1893 – 1897), avšak z týchto výskumov nevzišla ucelená vedecká dialektologická práca a ani nejaká klasifikácia slovenských nárečí. Od toho istého roku (1892) realizoval rozsiahle nárečové výskumy na území Slovenska aj Samo Czambel. Jeho cieľom bolo podrobne opísať všetky nárečia. No v dôsledku jeho predčasnej smrti vyšiel len prvý zväzok širšie koncipovaného diela *Slovenská reč a jej místo v rodině slovanských jazykov* (1906), ktorý bol venovaný východoslovenským nárečiam.

Prvé práce vychádzajúce už z viac alebo menej podrobných terénnych výskumov zaznamenali výrazný posun v zobrazovaní – alebo aspoň v plnom uvedomovaní si – zložitosti nárečovej rozdrobenosti a s tým spojeného nejakého klasifikačného uchopenia. Bezpochyby boli impulzom nielen pre ďalší výskum, ale aj pre nové – kartografické – metódy a vznik nárečovej kartografie.

2.3. ZAČIATKY JAZYKOVÉHO ZEMEPISU

O zobrazení nárečovej členitosti v podobe mapy v pravom zmysle slova môžeme hovoriť až pri diele Václava Vážneho (1934), ktorý bol priekopníkom jazykového zemepisu (Štolc 1994, s. 151). Ako prvý sa v slovenskej dialektológii pokúsil zachytiť nárečovú diferenciáciu formou izoglos a predstavil tiež syntetický obraz členenia slovenských nárečí na mape krajiny. V. Vážný uskutočnil po prvej sv. vojne (1919 – 1929) rozsiahly zber nárečových dát na základe dialektologického dotazníka, a to najprv korešpondenčnou metódou s viac ako 1 100 dopisovateľmi z približne 800 lokalít Slovenska, ktorí však neboli školení explorátori, čo sa podpísalo aj na kvalite a dôveryhodnosti zozbieraného materiálu. Preto sa vo výskume pokračovalo metódou priameho kontaktu školeného explorátora, a to dokonca aj v osobe samotného prof. V. Vážneho (Štolc – Habovštiak – Buffá 1968b, s. 18). Ďalšie informácie o nárečových javoch získal z už skôr publikovaných prác a výsledky publikoval v kapitole *Slovenská nárečí* v 3. zväzku *Československej vlastivědy* (1934). V opisoch nárečovej diferencovanosti

vanosti sa opiera o trichotomické delenie nárečí na západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské, známe už z prác A. J. Šemberu (1864) a M. M. Hodžu (1847), no autor k severozápadnej časti Slovenska pričlenil aj oblasť Moravy. Ďalšie rozdiely sú už opisované pomocou hláskových a gramatických prvkov a ich zemepisného rozšírenia. Komplexná mapa (Vážný 1934, s. 225) však nevymedzuje nárečové makroareály, dokonca ani nepomenúva vymedzené nárečové oblasti, len názvy žúp.

Obr. 1: Mapa jazykové oblasti slovenské v republike Československé (Vážný 1934, s. 291)

V nadpise sa uvádza, že je to „Mapka jazykové oblasti slovenské v republike Československé s *přibližným* označením nárečových krajů a míst, odkud jsou v této stati ukázky textové“ (zvýraznenie kurzívou – autorky). Podobne je línia oddelujúca nárečové celky označená v legende definíciou „*přibližné* hranice nářeč. krajů“. Výraz „přibližný“ tu možno vnímať ako uvedomenie si komplikovanej členitosti a relatívnosti naznačených hraníc (Múcsková 2024, s. 292). Ide však o prvý komplexný obraz areálov Slovenska, ktoré – hoci pomenúvajú pôvodné stolice – sú vnímané aj ako areály slovenských nárečí.

Mapa je pomerne komplikovaná, pretože okrem vyznačených „přibližných“ nárečových oblastí zobrazuje aj pohoria a rieky, ako možné prírodné faktory ovplyvňujúce jazykovú divergentnosť a nárečové kontakty, staré župné hranice, ale aj „národnostní (neslovenské) ostrovy na Slovensku“ (Vážný 1934, s. 225). Graficky vylíčil oblasť slovenského jazyka, do ktorej nezaraďuje časti južného Slovenska

s obyvateľstvom s maďarským nárečím, časť severovýchodného Slovenska s rusínskym obyvateľstvom a sever Oravy a Kysúc, kde lokalizuje nárečia goralské, ktorým pripisuje poľský pôvod (s. 222). V ďalších častiach štúdie *Slovenská nárečí* sa nachádza 55 menších máp pokrývajúcich len určité časti Slovenska a zobrazujúcich izoglosy hláskových alebo morfológických javov či lexikálnych diferenciácií (s. 234, 252, 266, 272, 282, 304). Preto tu môžeme hovoriť o primárne mimojazykovom východisku pri nárečovej klasifikácii, ktoré je následne doplnené o jazykové údaje a nárečové diferencie zachytené formou izoglos.

Ďalšie členenie – s ohľadom na tri nárečové makroareály – je však veľmi nevyvážené a vo veľkej miere odzrkadľuje rozdielne množstvo získaného nárečového materiálu z jednotlivých skúmaných oblastí. Zatiaľ čo západné Slovensko, Orava a Gemer sú veľmi detailne opísané a podrobnejšie členené, východoslovenským nárečiam venuje skôr zovšeobecňujúci opis a ďalej člení iba spišskú oblasť (podrobnejšie Múcsková 2024, s. 283; Jóna 1953). Napriek špecifikám, ktoré by sme mohli – s dnešnými vedomosťami o nárečovej diferencovanosti – pokladať za kontroverzné (Habovštiak 1999, s. 83), vytvoril V. Vážný v tej dobe najkomplexnejší obraz slovenských nárečí⁶ a vďaka jeho mapovému zobrazeniu Slovensko zaradil medzi mnohé krajiny, ktoré v 19. a 20. stor. využívali metódy jazykového zemepisu.

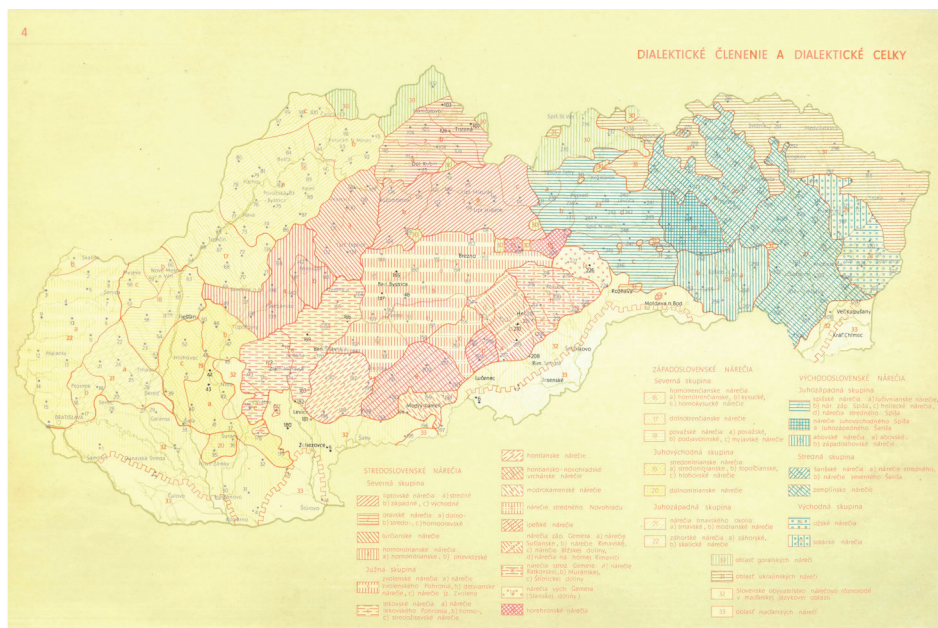
2.4. PROJEKT *ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA* – HLÁSKOSLOVNÝ A MORFOLOGICKÝ ZVÄZOK

Nepriaznivé okolnosti pred druhou svetovou vojnou a počas nej nepredstavovali vhodné zázemie pre ďalší výskum slovenských nárečí, preto sa v novom – na Vážneho čiastočne nadväzujúcom – výskume pokračovalo až v roku 1947 a realizovali ho univerzitní študenti prof. V. Vážneho – J. Štolc, E. Pauliny, J. Orlovský, Š. Tóbiak a ďalší. S cieľom získať údaje zachytávajúce „diferencované javy slovenských nárečí v oblasti hláskoslovnej a tvaroslovnej so zreteľom na ich kartografické spracovanie v podobe atlasu“ (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968b, s. 20) vytvorili J. Štolc a E. Pauliny nový dotazník (*Dotazník pre výskum slovenských nárečí* 1947), ktorý sa stal východiskom pre *Atlas slovenského jazyka I.* (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968a, 1968b) a *II.* (Štolc 1978, 1981) (ďalej aj ASJ). Skutočnosť, že išlo o naozaj komplexnú výskumnú akciu, potvrdzuje vysoký počet kompletných dotazníkov – 2 683, skúmaných lokalít – 2 559 sídel (každá obec so slovenským obyvateľstvom) a skúmaných lingvistických javov – 2 355 slov a tvarov.⁷

⁶ Mapové zobrazenie diferencovanosti nárečových javov využil V. Vážný tiež v publikácii *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (1955), ktorej súčasťou sú aj kartograficky spracované lexikálne javy v mapovej prílohe.

⁷ V kontexte tematického zamerania tohto čísla je potrebné pripomenúť, že na výskume sa podieľal – ešte ako študent – aj A. Habovštiak a spolu vyplnil vyše 200 dotazníkov najmä z oblasti Oravy, ale aj z iných slovenských lokalít (Chochol 2024, v tomto čísle časopisu).

V prvom zväzku ASJ sú pred samotnými jazykovými mapami publikované tzv. pomocné mapy, pričom jedna zobrazuje rozdelenie slovenského územia na administratívne celky a druhá predstavuje komplexnú klasifikáciu slovenských nárečí.

Obr. 2: Nárečové členenie v *Atlase slovenského jazyka 1*
(Štolc – Habovštiak – Buffa 1968a, s. 4)

Nazdávame sa, že pri jej vytváraní kolektív autorov na čele s J. Štolcom vychádzal z niektorých vybraných fonetických a morfológických diferenčných výsledkov starších zmien rozdeľujúcich nárečové územie a vytvárajúcich zväzky izoglos, ktoré však nemusia byť úplne identické. Avšak je potrebné zdôrazniť, že ani v komentároch k ASJ I. (1968b), ani v štúdiách venovaných tvorbe ASJ (Štolc 1946 – 1948, 1957, 1960, 1961, 1972) sa nedozvedáme, ktoré konkrétne izoglosy autori považovali za relevantné a na základe akých javov sú jednotlivé nárečia geograficky vymedzené (Múcsková 2024, s. 289). Skutočnosť, že pri územnej nárečovej klasifikácii sa nemožno opierať len o izoglosné zobrazenie, potvrdzujú aj slová J. Štolca: „Celkový obraz tvorí sieť čiar, ktoré miestami splyývajú, inde idú paralelne, miestami sa rozptyľujú, miestami sa krížia a pod. Tam, kde čiary splyývajú a vytvárajú zväzky izoglos, bývajú hranice medzi nárečovými skupinami alebo nárečiami určité a prechod z nárečia do nárečia je náhly. Kde sa čiary rozptyľujú, tam hranicu nárečových celkov nemožno presne určiť a prechod z nárečia do nárečia je plynulý“ (Štolc 1994, s. 22).

V základnom rozdelení sa autori opierajú o trichotomické členenie slovenského nárečového územia, ktoré nazývajú „tradičným rozdelením“, avšak uvádzajú, že je „príliš všeobecné“ (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968b, s. 22). V ďalšom, vnútornom členení makroareálov sa vo veľkej miere odrážajú aj mimojazykové skutočnosti, a to najmä historické stolice alebo župy (napr. v podobe vymedzených hraníc alebo v názvoch areálov). Ohľad na historické župné členenia naznačuje aj už spomínaná kombinácia oboch máp v úvode zväzku. No podobe ako V. Vážný, aj J. Štolc ako hlavný autor prvého zväzku si uvedomoval relatívnosť takto stanovených hraníc v kontexte nárečovej diferencovanosti, ktorá sa – po zmapovaní vybraných hláskových a gramatických javov a ich usúvzťažnení na tzv. syntetických mapách – ukázala ešte výraznejšie. Preto sa zmenilo aj vnímanie nárečovej klasifikácie a hraníc nárečových areálov: „Donedávna pri klasifikácii slovenských nárečí a ich územnom členení sa vyznačené hranice pokladali za naozajstné hranice v úzkom zmysle slova. Isté charakteristické javy sa vykladali izolovane a bez náležitého prizerania na ich situáciu na celom území. Syntetické zobrazenie dôležitých javov v Atlase slovenského jazyka ponúka nový pohľad na túto vec. Syntetické izoglosové mapy ukazujú, že vlastne niet presne ohraničených uzavretých celkov, že izoglosy vyznačujúce hranice napr. reflexov za jery v jednotlivých slovách sa rozkladajú vlastne po celom území a vytvárajú veľmi zložitú sieť čiar. Táto zauzlená situácia je aj pri iných závažných javoch, ako napr. pri reflexoch za pôv. nosovku ę. Syntetické mapy na jednej strane síce rozbiehajú tradične chápané uzavreté miestne celky. Ale na druhej strane spájajú celé jazykové územie v jedno vnútorne komplikovane zauzlené kľbko, ktoré sa navonok vo vzťahu k susedným príbuzným jazykom vyníma ako originálny, osobitný typ“ (Štolc 1972, s. 289 – 290). Na základe takéhoto prepojenia by sme mohli hovoriť o prelínaní izoglosného (jazykového) a historicko-administratívneho (mimojazykového) prístupu pri konštruovaní územnej nárečovej klasifikácie. A z vyššie citovaného konštatovania J. Štolca vyplýva stále výraznejšie uvedomovanie si relatívnosti nárečových hraníc postavených na základe župného členenia.

Dielo *Atlas slovenského jazyka* má v slovenskej lingvistike a dialektológii oprávnené prestížne postavenie a v ňom predstavená nárečová klasifikácia sa – aj napriek nešpecifikovaným kritériám vyčleňovania nárečových areálov – aj dnes považuje za reprezentatívnu. Avšak aj na pozadí diferenciácií individuálnych javov pripomína J. Štolc potrebu ďalšieho skúmania jednotlivých nárečí (1972, s. 289), ktoré pokryje jednotlivosti a prípadne doplní alebo spresní nárečové členenie oblastí. Aj v nadväznosti na tento zámer – a zrejme aj na už existujúce príklady starších nárečových opisov – sa realizovali samostatné regionálne zamerané výskumy nárečia menších areálov, napr. oravského (A. Habovštiak), spišského (J. Štolc), gemerského (J. Orlovský, Š Tóvik), abovského (L. Bartko), šarišského (F. Buffa), dolno-

trenčianskeho (Ripka), záhorskeho (K. Palkovič), novohradského (E. Jóna) a mnohých ďalších. Dodnes sa však nepodarilo takýmto podrobným opisom pokryť celé územie a všetky nárečové areály.

Detailnejší štruktúrny opis menších územných celkov prirodzene viedol aj k ich podrobnejšiemu vnútornému členeniu. To na jednej strane dokazuje veľkú diferencovanosť nárečí niekedy až vedúcu k vymedzovaniu mikroareálov tvorených len pár obcami, na druhej strane sa – v porovnaní s komplexným celouzemným znázornením – v tomto členení vo väčšej miere uplatňuje konkrétne jazykové hľadisko (vymenúvajú sa konkrétne diferenčné jazykové javy), ktoré je zároveň kritériom pre stanovenie hraníc medzi (mikro)nárečiami. Mimojazykovými faktormi (napr. migrácia, jazykové kontakty či historické politické pomery a pod.) sa potom skôr vysvetľuje možné pozadie či motivácia nárečovej divergencie. V prípade takýchto mikroareálových klasifikácií ide už skôr o sekundárny historicko-administratívny prístup na pozadí primárneho jazykového (izoglosného) prístupu.

2.5. GENETICKÝ PRÍSTUP K NÁREČOVEJ KLASIFIKÁCIÍ V DIELE R. KRAJČOVIČA

S novými poznatkami o charaktere nárečí však môžeme aj vo vývoji konštruovania celouzemnej nárečovej klasifikácie sledovať snahy o výraznejšie posilnenie alebo uprednostňovanie jazykových kritérií a ich následné usúvzťažňovanie s mimojazykovými – historickými a kultúrnymi – faktormi. Tento prístup je výraznejšie prítomný v práci Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky* (1974), v ktorej vyčleňuje nárečové oblasti slovenčiny na základe ich praslovanskej genézy, resp. javov reprezentujúcich najstaršiu nárečovú (a v mnohých prípadoch aj slovanskú nárečovú) diferencovanosť, čo je zreteľné aj z názvu kapitoly „Praslovanský základ najstarších nárečových oblastí slovenčiny“ (1974, s. 136 – 157).⁸ R. Krajčovič pri nárečovej diferenciácii teda zohľadňuje diachrónny prístup a nárečovú diferenciáciu zakladá na výsledkoch výskumu najmä starších období vývinu slovenčiny, a to aj vo vzťahu k ostatným slovanským jazykom. Toto členenie a nárečové mapové zobraze-

⁸ Tu je vhodné pripomenúť, že pred R. Krajčovičom podobný prístup k členeniu slovenských nárečí uplatnil aj Eugen Pauliny, ktorý však upozorňuje, že pri lokalizácii nárečového materiálu používa názvy podľa starých uhorských stolíc a pripája aj ich mapové znázornenie (1963, s. 11). Zároveň však zohľadňuje aj členenie podľa najstaršej nárečovej diferenciácie, vymedzuje severozápadnú a juhovýchodnú strednú slovenčinu, prípadne aj iné nárečové celky. Na tejto jeho informácii je zaujímavé, že ju uviedol len veľmi stručne v úvodnej časti svojho *Fonologického vývinu slovenčiny* nazvanej „Upozornenia technického rázu“ (1963, s. 11 – 13), z čoho vzniká dojem, že napriek jeho viackrát zdôrazňovanému presvedčeniu o vyššej hodnote nárečových údajov pre výskum vývinu slovenského jazyka („...viacej viery prikladám sústavným nárečovým dokladom ako osihoteným a veľmi často bezpečne neinterpretovateľným historickým dokladom“ – s. 8), otázke nárečového členenia neprikladal veľký význam.

nie neskôr využil aj vo vysokoškolskej učebnici *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988).

Obr. 3: Nárečové členenie podľa R. Krajčoviča (1988, s. 315 – 317)

V celouzemnom rozsahu aj on zachováva tradičné rozdelenie na tri makroareály – západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský, – ktoré nazýva aj „rezi-duálnymi makroareálmi“ – a pri ich charakteristikách vymenúva súbor reziduálnych izoglos, na základe ktorých ich vymedzuje. Aj v ďalšom členení na menšie oblasti uplatňuje v prvom rade izoglosný (jazykový) prístup a zohľadňuje výsledky mladších, najmä hláskových zmien. V rámci väčších celkov vymedzuje menšie jednotky – regionálne areály, ktoré sa skladajú z ešte menších jednotiek – základných a po-medzných nárečových areálov a iba v prípade potreby hovorí o rajónoch a enklávach. V uvedenej klasifikácii vo veľkej miere využíva synchronno-diachrónny prístup pri opise nárečových diferenciácií a zdôrazňuje aj mimojazykové faktory pri vytváraní nárečových celkov. Predovšetkým, pri vymedzení troch základných areálov vychádza z poznatkov o migráciách Slovanov a viacsmerovosti ich osídľovania Karpatsko-podunajskej kotliny a územia dnešného Slovenska, ako aj z prírodných – geomorfologických – podmienok v tejto oblasti, ktoré mali tiež vplyv na formovanie menších nárečových areálov (Krajčovič 1974, s. 29 – 59). V samostatnom období vývoja členitosti slovenských nárečí k dôležitým mimojazykovým faktorom podľa neho patria aj vnútorné územno-majetkové pomery v starom Uhorsku, kolonizácie, presídľovanie domáceho etnika, rozvoj miest a „v nemalej miere aj starouhorské administratívne (župné) rozdelenie“ (Krajčovič 1988, s. 196). Avšak pri vymedzení nárečových areálov sa nepridŕža „tradície rozdelenia historických žúp“ a zohľadňuje najmä jazykové hľadisko. Podobne pri pomenúvaní jednotlivých nárečí v niektorých prípadoch upúšťa od tradičných pomenovaní žúp a snaží sa názvy odvodiť od názvov najbližších, príp. najdôležitejších centier danej lokality (napr. skalický, myjavský, bánovský, podtatranský a pod.).

2.6. PROJEKT *ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA* – SLOVOTVORNÝ A LEXIKÁLNY ZVÄZOK

Ďalší príklon k hľadaniu možností posilňovania/zohľadňovania diferenčných jazykových javov v konštruovaní nárečového členenia jednoznačne ukazujú práce Antona Habovštiaka vychádzajúce z jeho skúseností získaných už počas koncipovania prvých zväzkov ASJ, ale najmä z výskumov a koncipovania ďalších dvoch zväzkov venovaných slovotvorným a lexikálnym nárečovým diferenčným javom. Autori nového dotazníka pre tieto zväzky – *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* (1964) – boli F. Buffa (slovotvorná časť) a A. Habovštiak (lexikálna časť), no výskum sa uskutočnil už iba v 335 lokalitách, ktoré boli vybrané pre jednoduchšie kartografické spracovanie už pri prvých dvoch publikovaných zväzkoch atlasu. Otázky oboch častí Dotazníka II. (v každej časti bolo 1 259 otázok, no niektoré sa ešte vnútorne členili) boli zamerané tak, aby sa skúmala tá „časť slovnej zásoby, o ktorej (autori) predpokladali, že sa na území Slovenska člení lexikálne a že túto členitosť bude možné aj geograficky ohraničiť“ (Habovštiak 1984b, s. 18). Obsahovali lexikálne jednotky z rozmanitých tematických okruhov a takmer všetkých slovných druhov (okrem zámen a čísloviek).

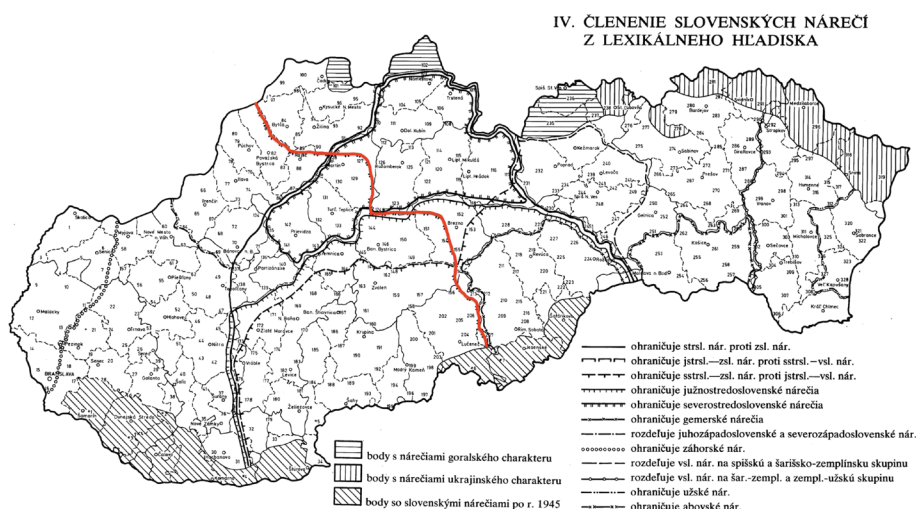
Vydanie 4. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* v roku 1984⁹ však A. Habovštiak nepovažoval za završenie diela a uzavretie problematiky areálovej lexikálnej diferencovanosti. Výskum a práca na lexikálnom zväzku ASJ, a popri tom aj spolupráca na lexikálnych zväzkoch *Slovenského jazykového atlasu*, motivovali A. Habovštiaka uvažovať o iných možnostiach členenia slovenských nárečí, ktoré by nevychádzali len z hláskovej roviny, ale boli by vytvorené na základe vybraných izolex a izosém, a to aj v prepojení s celoslovanským kontextom. Už počas tvorby 4. zväzku ASJ prezentoval na konferencii o pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny v roku 1974 príspevok o lexikálnych areáloch v slovenských nárečiach (Habovštiak 1977a) a na konferencii o sémantike v roku 1980 príspevok o členení slovenských nárečí zo sémantického hľadiska (1981, porov. tiež Habovštiak 1984c).¹⁰ V prvom z uvedených príspevkov, a neskôr v úvode ku komentárovej časti ASJ 4 (1984b, s. 26 – 34), vidno, že členenie slovenského nárečového územia sa snaží podložiť zväzkami izolex, ktoré identifikoval na základe porovnávania výsledkov terénnych dotazníkových výskumov.

Popri takých lexikálnych jednotkách, ktoré svojou diferencovanosťou zodpovedajú trichotomickému členeniu, uvádza aj iné možnosti najmä makroareáloveho rozdelenia (napr. západoslovenské a východoslovenské nárečia oproti stredoslovenským, pomerne výrazný zväzok izoglos identifikoval medzi východoslovenským

⁹ Tretí zväzok vyšiel v roku 1981, jeho komentárová časť však už v roku 1978.

¹⁰ Hoci u A. Habovštiaka dominovalo zameranie na lexikálnu diferencovanosť, zamýšľal sa aj nad nárečovými diferenciami z hľadiska syntaktických javov (1962a) a štylistických osobitostí (1989).

areálom a zvyškom územia, menej výrazná je hranica vymedzujúca západnú oblasť a pod. – 1977a, 1984b, s. 26 – 29). Z uvedených možností sa však ako pozoruhodné a potenciálne produktívne ukazuje jeho dichotomické členenie na juhozápadnú a severovýchodnú časť Slovenska (na mape znázornené červenou líniou – zvýraznenie je doplnené autorkami článku), ktoré dokladá príslušnými lexikálnymi javmi (napr. *borovica/sosna*, *žito/pšenica*, *raž/žito*, *sliepka/kura*, *jazvec/borsuk*, *duchna/perina*, *prst/paľec*, *praslica/kúdel'*, *horní/višní* a mnohé ďalšie). Toto členenie sa javí ako možná alternatíva k trichotomickému členeniu založenému na najstarších hláskových zmenách, pretože podľa Habovštiaka ide o slová staršej vrstvy slovnej zásoby, medzi ktorými prevládajú slová domáceho pôvodu. Naproti tomu lexikálne jednotky, ktoré rozdeľujú územie v smere severozápadnom proti juhovýchodnému (napr. *izba/chiža*, *hladní/lační*, *vnútri/dnu*, *hádzat'/rúcať* a pod.) považuje za novšie (porov. Habovštiak 1977a, s. 223 – 224, 1984b, s. 28 – 29). Ďalšou skutočnosťou, ktorá podporuje uvažovanie o základnom dichotomickom východisku, je podobne územne identifikovaný zväzok izosém (napr. významy slov *palec*, *žito* alebo *kúdel'* – Habovštiak 1977b, s. 89).

Obr. 4: Nárečové členenie z lexikálneho hľadiska (Habovštiak 1984a, s. 10)

A. Habovštiak na mape predstavuje aj ďalšie izolexy, ktoré vytvárajú menšie nárečové územia. Na západnom Slovensku vyčleňuje oblasť záhorských nárečí a ostatné západoslovenské nárečia delí na severozápadoslovenské a juhozápadoslovenské; stredné Slovensko výrazne rozdeľuje na južnú a severnú časť a osobitne vymedzuje oblasť gemerských nárečí a na východnom Slovensku vymedzuje oblasti spíš-

ských nárečí, šarišsko-zemplínske nárečia, užské a abovské nárečia. Podrobný popis lexikálnych javov, ktoré sú reprezentatívne pre uvedené nárečové členenia ponúka v komentárovej časti ASJ IV. (1984b, s. 26 – 34) a kartograficky spracované sú na syntetických mapách publikovaných v samostatnej mapovej časti ASJ IV. (1984a s. 445 – 463).

Tak sa odhalením relatívne totožne prebiehajúcich izoglos, resp. izolex, ponúka možnosť interpretácie a komparácie skúmaných lingvistických javov s ostatnými slovanskými jazykmi, či dokonca aj s historickými obdobiami vývinu nášho jazyka a usídľovaním jednotlivých prúdov Slovanov na našom území (Habovštiak 1977a, s. 226). A. Habovštiak na tento aspekt poukazuje už v prípade heteroným *raž* a *žito*: „binárne členenie názvov *raž/žito* na území Slovenska súvisí so stavom v ostatných slovanských jazykoch a nadväzuje na lexikálnu diferenciaciu praslovančiny“ (Habovštiak 1977a, s. 227), no v omnoho väčšom rozsahu ho predstavuje v samostatnej monografii *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov* (1993). V tejto práci predstavuje – z pohľadu nárečovej diferenciacie slovenskej slovnej zásoby – dichotomické členenie ako najstaršie, tvorené zväzkom izolex, „ktorý sa utvára na základe diferenciacie viacerých slov. Jednotlivé izolexy a izosémy sa síce dôsledne neprekrývajú, lebo niektoré z nich sa posúvajú raz na severovýchod, inokedy zas do juhozápadoslovenskej oblasti, predsa však prechádzajú krížom cez stredoslovenské nárečové územie na západné Slovensko, pričom sa spájajú v relatívne kompaktný zväzok izoglos“ (1993, s. 29). Na základe porovnania týchto dvojíc so stavom v slovanských jazykoch uvádza, že „(m)nohé z uvedených lexikálnych javov presahujú cez hranice Slovenska do susedných i vzdialenejších slovanských oblastí“ (s. 30), čo na tomto mieste demonštruje na príklade dvojice *borovica/sosna*. Ďalšie možnosti členenia slovenského nárečového územia na základe lexikálnej diferencovanosti a vzťahov k ostatným slovanským jazykom, resp. trom základným skupinám slovanských jazykov, spája s lexikálnymi jednotkami, ktoré priradzuje k „mladšej vrstve slovnej zásoby“ (s. 37 – 48).

Takouto podrobnou komparáciou lexikálnych a sémantických diferenciácií a identifikáciou zväzkov izoglos – so zohľadnením charakteru lexém z hľadiska ich starobylosti, pôvodu a vzťahov k iným slovanským jazykom – A. Habovštiak narúša prevládajúci a tradičný prístup k členeniu nárečového územia, ktorý uprednostňuje hláskové diferencie. Zároveň sa tým však nenarúša poznanie, že lexika jazyka je najvýraznejšie ovplyvnená vonkajšími mimojazykovými faktormi a práve táto problematika je rovnako výrazne reflektovaná aj v diele A. Habovštiaka a tiež v jeho uvažovaní o vplyve týchto faktorov na diferenciaciu nárečového priestoru.

3. MIMOJAZYKOVÉ FAKTORY

Na vysokú mieru diferencovanosti slovenských nárečí nevplýval iba rozdielny vývin jazykových javov v jednotlivých štruktúrnych vzťahoch a kategóriách. Samot-

né utváranie nárečových oblastí sa dialo na geograficky vymedzenom priestore (ktorý definoval rôznorodý reliéf) a na pozadí historického vývinu hospodársko-spoločenských reálií (osídľovanie územia, formácie rôzneho politického zriadenia, cesty a pozemné komunikácie a pod.) (porov. Krajčovič 1988, s. 189). O uvedomovaní si dôležitosti vonkajších faktorov na vývin nárečí svedčí aj konštatovanie J. Štolca, ktorý už v čase prípravy ASJ (a v nadväznosti aj na práce V. Vážneho) uvažoval nad zaradením viacerých „pomocných“ máp: „V atlase slovenského jazyka by mohla byť užitočná mapa znázorňujúca vývin administratívneho zriadenia, mapa feudálnych panstiev, mapa osád, v ktorých boli osídlení strážcovia hraníc — kopijníci, lanceáti, mapa nemeckej kolonizácie, mapa valašskej kolonizácie, mapa s údajmi o vzniku miest a obcí, mapa hospodárska, znázorňujúca obchodné centrá, osady s právom jarmokov, hlavné dopravné línie, hradske a cesty, mapa banských oblastí, mapa priemyselných podnikov, mapa znázorňujúca smery vojnových výprav a pustošení (tatársky vpád, turecké vojny, kurucké a pod.), mapa cholerových a iných epidémií, ich rozsah, intenzitu, mapa archeologických nálezov, mapa etnografických celkov atď.“ (Štolc 1961 s. 172). Tento zámer sa však nepodarilo zrealizovať a reflexii mimojazykových faktorov vo vývine nárečí sa venovali skôr samostatné práce. Tak sa aj A. Habovštiak vo viacerých štúdiách (porov. Habovštiak 1958, 1962b, 1962c, 1968, 1969, 1978 a ďalšie) venoval práve mimojazykovým faktorom, ktoré pôsobili na vytvorenie pestrého obrazu slovenských nárečí, a upriamoval pozornosť na ich vzájomné úzke prepojenie. Súhrnne sa im venuje v kapitole „Príčiny lexikálnej diferencovanosti nárečí s osobitným zreteľom na slovenčinu“ (1993, s. 151 – 160), v ktorej bližšie špecifikuje historické okolnosti slovanského osídľovania, geomorfologické faktory, staršie administratívno-správne rozdelenie, kolonizácie a inojazykové kontakty, ale aj niektoré kultúrne a psychologické aspekty (napr. vývin materiálovej kultúry alebo hodnotové vnímanie niektorých javov).

3.1. GEOMORFOLOGICKÉ FAKTORY

„Slovensko patrí k tým územiám, ktoré sú z geomorfologického hľadiska veľmi bohaté a výrazne rozčlenené“ (Habovštiak 1968, s. 159), čo vo veľkej miere vplývalo na formovanie slovenských nárečí. A. Habovštiak dokonca upriamuje pozornosť aj na fakt, že aj samotné názvy niektorých nárečí sú odvodené práve z pomenovania prírodnej reálie, ako je údolie, dolina či kotlina (liptovské, oravské, turčianske nárečia, v Gemeri – Muránska, Rimavská dolina a pod.).

Medzi najvýraznejšie geomorfologické činitele, ktoré sa odrážajú na diferencovaných nárečiach, patria najmä horské pásma. „Po ich chrbtoch tak na západoslovenskom, ako aj na stredoslovenskom a východoslovenskom území prechádzajú viaceré nárečové izoglosy“ (Habovštiak 1968, s. 162). Malá Fatra, Strážovská hornatina, Považský Inovec a Tribeč výraznejšie oddeľujú západoslovenské nárečia od

stredoslovenských. Avšak je zreteľné, že pohoria predstavujú len komplikáciu pri jazykových kontaktoch, nie neprekonateľnú prekážku, čo sa odráža napr. v prenikaní západoslovenských jazykových prvkov do skupiny turčianskych nárečí cez pohorie Malej Fatry (s. 164). Stredné Slovensko sa aj vďaka Nízkym Tatrám, Kremnickým horám, Vtáčniku a časti Slovenského Rudohoria ďalej rozčleňuje na menšie geografické – a tak aj nárečové – celky (napr. južnostredoslovenské nárečia), ktoré majú aj svoje osobitosti. Oveľa výraznejšou sa javí geografická hranica medzi stredoslovenskými a východoslovenskými nárečiami, ktorá vo zväzku izoglos prechádza východnými výbežkami Nízkych Tatier a východnou polovicou Slovenského Rudohoria. Východoslovenské nárečia ďalej predeľuje Vihorlat, Slanské pohorie (Šariš, Abov a Zemplín) a pohorie Čergov, ktoré „oddeľuje dve doliny v poriečí rieky Tople po ľavej strane a Torysy po pravej strane tohto pohoria. V týchto dvoch rozsiahlych údoliach vyvinuli sa aj nárečia, ktoré sa od seba odlišujú istými zvláštnosťami“ (s. 167). Spišské nárečia od šarišských a od oblastí s rusínskym a goralským etnikom oddeľujú Levočské vrchy.

Naproti tomu komparáciou nárečových izoglos so sieťou vodných tokov na Slovensku sa nepreukázala výraznejšia spojitosť. Keďže ani najväčšia slovenská rieka Dunaj nepredstavuje prekážku pre šírenie jazykových zmien a nárečia na jej oboch brehoch sú si veľmi podobné, je možné sa nazdávať, že ani ostatné rieky a potoky nepredstavovali takú prekážku, ktorá by obmedzovala jazykové či nárečové kontakty. Naopak, práve oblasti okolo riek a potokov boli osídľované ako prvé, čo odkazuje na ďalší mimojazykový faktor nárečového členenia.

Je však dôležité zdôrazniť, že zemepisné hranice jednotlivých nárečových oblastí tvorené pohoriami a inými prírodnými reáliami nevnímali iba A. Habovštiak, ale reflektujú ich vo svojich prácach aj ostatní dialektológovia, ktorí si plne uvedomujú ich vplyv na šírenie a vývin nárečí (Vážný 1934; Štolc 1994; Krajčovič 1988; Múcsková 2009; a iní).

3.2. KOLONIZAČNÉ FAKTORY

Pri skúmaní príčin nárečovej diferenciacie nemožno obísť osídľovanie jednotlivých oblastí, príp. presídľovanie obyvateľov s istým jazykom či nárečím do sídlisk s iným pôvodným obyvateľstvom, čo sa podpisovalo na formovaní jazykovej diverzity, ale aj nárečových zvláštností. V tomto prípade je potrebné zohľadňovať aj historické a archeologické zistenia o osídlení oblastí so slovenskými nárečiami a porovnávať ich so stavom jednotlivých jazykových foriem. Keďže ide naozaj o komplexnú interdisciplinárnu tému, ktorej sa, do istej miery, venuje aj história jazyka, na tomto mieste podávame iba základné informácie o vnímaní týchto faktorov v slovenskej dialektológii a vo výskume formovania jednotlivých hraníc slovenských nárečí.

Podľa R. Krajčoviča jestvuje viacero teórií, resp. hypotéz o najstaršom pôvode slovenčiny, resp. jej genetického východiska, čo zahŕňa aj problematiku pôvodu (areálových celkov) slovenských nárečí (Krajčovič 1988, s. 9 – 17). Podľa jeho migračno-integračnej teórie boli v 5. – 6. stor. oblasti západného a východného Slovenska osídlené staroslovanským obyvateľstvom s prabázou jazykov záposlovanského pôvodu a juh stredného Slovenska zas s prabázou jazykov južnoslovanského a východoslovanského pôvodu, čo sa odrazilo aj v štruktúrnych charakteristikách nárečí. Túto teóriu potvrdzujú aj reliktné psl. javy, ktoré sa zobrazujú izoglosami rozdeľujúcimi Slovensko na západ, stred a východ (s. 14 – 15). Príchod Slovanov na naše územie z dvoch rôznych smerov a pravdepodobne aj z dvoch rôznych báz praslovančiny predpokladá aj A. Habovštiak vo svojom dichotomickom nárečovom modeli, ktorý odráža „dávne rozdiely medzi dvoma kolonizačnými prúdmi starých Slovanov, predkov dnešných Slovákov, a lexikálnu diferencovanosť praslovančiny“ (Habovštiak 1993, s. 36).

Jazyková i mimojazyková situácia v neskorších obdobiach spôsobila ďalšie vnútorné členenie slovenského nárečového územia, keďže na základe presunu obyvateľstva a silných integračných tendencií sa jednotlivé jazykové prvky miešali alebo dochádzalo k stieraniu, posúvaniu starších hraníc a tiež k vytváraniu nových nárečových rozdielov. Z prác o vývine slovenského jazyka je známe, že sa slovenský jazyk, resp. jeho diferencovaný nárečový obraz, od 10. stor. menil a vyvíjal v jednotlivých častiach Slovenska rôzne. V neskoršom období na neho vplývali aj ďalšie migračné prúdy, ktoré privádzali na územie slovenských nárečí ďalšie jazykové elementy (nemecké osídľovanie, valašská kolonizácia, migrácia z okolitých štátnych útvarov, či presun obyvateľstva v rámci Slovenska a pod.). Napríklad vplyv nemeckého jazyka je badateľný v nárečiach v okolí Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Novej Bane stvrdnutím spoluhlások *d', t', ñ, l'* na *d, t, n, l* (Habovštiak 1962b, s. 370). So skutočnosťou, že sa „neosídľovali jednotlivé kraje naraz, ale postupne od brehov riek až po najvyššie položené oblasti“ (Habovštiak 1968, s. 161), súvisí posledná výrazná fáza kolonizácie nášho územia v období feudalizmu. Práve valašská kolonizácia (16. – 17. stor.), ktorá prichádza z východu a nesie rusínsko-ukrajinsko-poľský jazykový vplyv, osídľovala hornaté lokality, ktoré predstavovali prijateľné prostredie pre chov oviec a ich spôsob života. Okrem toho, že na východnom Slovensku sú ešte aj dnes obce s rusínskymi nárečiami a na severe Spiša, Oravy a Kysúc nachádzame goralské nárečia, „ako sa vplyv valašského obyvateľstva prejavil aj na slovenských nárečiach, je potrebné skúmať na základe podrobného historického a jazykového materiálu“ (Habovštiak 1962b, s. 369). Vplyvu valašskej kolonizácie na nárečia stredného Slovenska a Oravy sa podrobne venuje A. Habovštiak vo svojich príspevkoch *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia* (1962c) a *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov* (1958). Migrácia

sa prejavila aj v okolí Myjavy, kde je zaznamenaný prílev obyvateľstva z Čiech a Moravy z dôvodu náboženského prenasledovania (Habovštiak 1962b, s. 368). A napokon, vplyv na nárečia mal aj presun samotného slovenského obyvateľstva z rôznych kútov a nárečových oblastí s rozdielnymi jazykovými prvkami, napr. osídľovanie hornej Oravy obyvateľstvom z hornotrenčianskej oblasti či zo Spiša podložené nielen historickými dokladmi, ale aj prenesenými nárečovými špecifikami (Habovštiak 1958) alebo neskôr presídľovaním celých obcí, ktoré mali byť zaplavené pri výstavbe vodných nádrží (Starina, Orava, Liptovská Mara a pod.).

3.3. POLITICKO-ADMINISTRATÍVNE FAKTORY

Viacero autorov pri modelovaní územnej nárečovej klasifikácie pristupovalo k nárečovej diferenciacii cez prizmu historického zemepanského alebo politicko-administratívneho členenia slovenského územia. Istý vplyv sa pripisoval vlastníctvu nejakých území – napr. J. Stanislav v prípade liptovských nárečí hovorí o izoglosách, ktoré kopírujú geografické územie panstva rodu Svätajánskych z 13. storočia, M. Majtán či M. Pukanec reflektujú možné prepojenie nárečových zmien s hranicami jednotlivých panstiev v období stredoveku (podľa Pukanec 2009, s. 71). Prirodzene, ide o akési majetkovo-vlastnícke jednotky, ktoré v svojej dobe predstavovali prekážky nielen jazykových kontaktov, ale často aj spoločenských, keďže možnosti mobility obyvateľstva v stredoveku boli výrazne obmedzenejšie. Výraznejší vplyv na členenie nárečí – a teda aj výraznejšiu reflexiu v modeloch nárečových klasifikácií – mali administratívno-správne jednotky nazývané stolice alebo župy, ktorých vznik sa spája so začiatkom Uhorska. Slovenské územie sa na župy delilo postupne a z historických materiálov je známe, že hranice jednotlivých jednotiek sa v priebehu času posúvali a menili (Habovštiak 1969, s. 201). Je dôležité zdôrazniť, že župy vznikali zväčša v geograficky vyčlenenom priestore (často v oblasti kotlín), čiže ich hranice lemovali najmä horské pásma, čo sa prirodzene prepája s geomorfologickými faktormi, ktoré tiež vplývali na nárečovú diferenciaciu. Historické župy alebo stolice predstavovali relatívne samostatné hospodársko-administratívno-politické celky až do konca 1. sv. vojny. Je prirodzené, že sa v nich spoločenský život vyvíjal často odlišne od okolitých stolíc. Dôkazom prepojenia tejto mimojazykovej situácie s vývinom nárečí môžu byť aj pomenovania *zemiakov*, ktoré vo veľkej miere korešpondujú s hranicami žúp, príp. rozšírenie lexiky odrážajúcej botanické názvy, pomenovania odevov či rôznych nástrojov: „...možno s istotou tvrdiť, že účasť stoličného zriadenia pri utváraní nárečových skupín je veľmi preukazná, najmä pri slovách novšej vrstvy, t. j. pri slovách, ktoré prenikali do nárečí v období feudalizmu“ (Habovštiak 1969, s. 210). Nie je možné prehliadnuť ani skutočnosť, že samotné označenia nárečí, ktoré používame dodnes, reflektujú práve názvy historických žúp (Gemer, Tekov, Šariš, Spiš a ďalšie).

Je zaujímavé, že podrobnejšej analýze prepojenia nárečových hraníc s hranicami historických žúp sa v dialektologickej literatúre nevenovala väčšia pozornosť, ide skôr len o sekundárne zmienky v niektorých dialektologických alebo historickolin-
gvistických prácach (J. Štolc, E. Pauliny, R. Krajčovič – podľa Habovštiak 1969, s. 200). Až citovaný príspevok A. Habovštiaka *Lexikálna diferenciacia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu* (1969) prináša doklady na paralely župných a nárečových hraníc. Na druhej strane župné členenie územia dnešného Slovenska je výrazne (hoci v rôznej miere) prítomné pri takmer všetkých nárečových klasifikáciách zobrazených na mapách, v syntetických dialektologických prácach, ale tiež v početných opisoch nárečí menších regiónov.

4. ZÁVER

V procese vývinu slovenskej dialektológie (a na pozadí celkového rozvoja geolingvistiky, dialektológie a dialektologickej kartografie) možno v súvislosti s problematikou členenia či klasifikácie nárečového areálu, vymedzovania nárečových hraníc a definovania nárečových areálov sledovať viaceré tendencie, ktoré priamo súvisia so zohľadňovaním, resp. konkurenciou jazykových kritérií (určovania vybraných – autoritatívnych alebo indexických – štruktúrnych jazykových jednotiek) a mimojazykových (geomorfologických, administratívnych alebo kontaktných) faktorov.

Zatiaľ čo pri pohľade na celé jazykové územie slovenčiny prevládal príklon k reflektovaniu mimojazykových faktorov (najmä administratívno-správneho členenia na stolice) ako východiska, pri podrobnejších členeniach menších nárečových celkov alebo dokonca mikroareálov sa autori viac opierajú o detailné poznanie diferencovaných výsledkov jazykových zmien, a teda aj o jazykové diferencie a z nich vyplývajúce izoglosy. Podľa nášho názoru práve toto poznanie a vytváranie nárečových hraníc založených na jazykových údajoch spätne motivovalo autorov novších dialektologických členení (napr. R. Krajčoviča alebo A. Habovštiaka) posilniť aj v celouzemnom modelovaní nárečovej členitosti práve jazykové rozdiely a zmierniť zohľadňovanie mimojazykových okolností ako primárnych kritérií pri stanovovaní nárečových hraníc (a do istej miery aj názvov nárečových celkov). Nejde tu však o popretie mimojazykových okolností ako faktorov prispievajúcich k rozdrobenosti nárečového územia, skôr o obrátenie uhla pohľadu: nárečové hranice a zväzky izoglos identifikované na základe jazykového materiálu sa stali východiskom pre hľadanie ich príčin a motivácií práve v mimojazykovom kontexte. Je však dôležité uvedomiť si, že v prípade nárečovej diferencovanosti, ktorá má skôr charakter nárečového kontinua, každá klasifikácia pracuje s istou mierou abstrakcie a selektívne vyberá relevantné jazykové i mimojazykové prvky, ktorým pripisuje relevantné dištinkatívne vlastnosti. Preto sú akékoľvek klasifiká-

cie alebo aj izoglosy (či už sú to izofóny, izomorfy, izolexy alebo izosémy) stále iba vedeckým zovšeobecnením a konštruktom, ktorý síce zachytáva stav istého jazykového javu v nejakom časovom bode, ale nedokáže zobrazit' variantnosť nárečí a následné procesy jazykových zmien, ktoré nepochybne v zobrazených oblastiach stále prebiehajú.

Literatúra

- AMMON, U. (1987): Language – Variety/Standard Variety – Dialect. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. (eds.): *Sociolinguistics/Soziolinguistik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 316 – 335.
- BLANÁR, V. (1951): Dejiny jazyka a periodizácia dejín slovenčiny. In: *Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 5, 10 – 29.
- BOHUNICKÁ, A. (2020): Pragmatizácia štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, 71/2, 281 – 291.
- BUFFA, F. (1978): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (1981): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- CZAMBEL, S. (1906): *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin.
- DUDOK, M. (2017): *Ribayov Idiotikon*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- ĎUROVIČ, E. (2000): Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000). In: *Slovenská reč*, 65/1, 22 – 32.
- GYÖRGY, L. (2012): Hovorená podoba slovenčiny v mestskom prostredí a stratifikácia slovenského národného jazyka. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 151 – 163.
- HABOVŠTIK, A. (1958): Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 117 – 138.
- HABOVŠTIK, A. (1962a): Poznámky k syntaktickej diferenciácii slovenských nárečí. In: Bauer, J. et al. (ed.): *Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17. - 21. IV. 1961*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 398 – 403.
- HABOVŠTIK, A. (1962b): Kolonizácia ako jeden z činiteľov pri utváraní nárečí. In: Bělič, J. (ed.): *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 367 – 371.
- HABOVŠTIK, A. (1962c): Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. In: *Jazykovedný časopis*, 13/1, 8 – 27.
- HABOVŠTIK, A. (1968): Geomorfologický činiteľ pri utváraní slovenských nárečí. In: *Jazykovedný časopis*, 19/1 – 2, 159 – 168.
- HABOVŠTIK, A. (1969): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu. In: Blanár, V. (ed.): *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 199 – 212.
- HABOVŠTIK, A. (1977a): Najvýraznejšie lexikálne areály v slovenských nárečiach. In: Ružička, J. (ed.): *O pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. Jazykovedné štúdie, 14*. Bratislava: Veda, 220 – 228.
- HABOVŠTIK, A. (1977b): Sémantický aspekt pri lexikálnom výskume nárečí. In: *Slovenská reč*, 42/2, 86 – 93.
- HABOVŠTIK, A. (1978): K otázke genézy slovenských nárečí. In: *Slavica Slovaca*, 13/1, 43 – 56.
- HABOVŠTIK, A. (1981): Členenie slovenských nárečí zo sémantického hľadiska. In: Ružička, J. (ed.): *Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. Jazykovedné štúdie, 16*. Bratislava: Veda, 239 – 242.
- HABOVŠTIK, A. (1984a): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.

- HABOVŠTIAK, A. (1984b): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1984c): Lexikálno-sémantická členitosť slovenských nárečí ako výsledok historických procesov. In: Stieber, Z. (ed.): *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 22. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 73 – 86.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Štylistická diferenciácia v nárečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie. Bratislava 29. – 31. 1. 1986*. Bratislava: Univerzita Komenského, 203 – 209.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1999): Z histórie slovenského jazykového zemepisu. In: Ferenčíková, A. (ed.): *Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997)*. Bratislava: Veda, 81 – 88.
- HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HINSKENS, F. – AUER, P. – KERSWILL, P. (2005): The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological consideration. In: Hinskens, F. – Auer, P. – Kerswill, P. (eds.): *Dialect Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 48.
- HODŽA, M. M. (1847): *Epigenes Slovenicus: Liber primus: Tentamen orthographiae slovenicae*, Leutschoviae: Typis Joannis Werthmüller & filii.
- HOMOLÁČ, J. et al. (2022): *Mišeni žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia.
- HORECKÝ, J. (1979): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 44/4, 221 – 227.
- HORECKÝ, J. (1981): K teórii spisovného jazyka, In: *Jazykovedný časopis*, 32/2, 117 – 122.
- HUDSON, R. A. (1986): *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOCHOL, M. (2024): Anton Habovštiak a *Atlas slovenského jazyka*. In: *Slovenská reč*, 89/2, 23 – 32.
- JÓNA, E. (1953): Václav Vážný a jeho práce o slovenčine. In: *Naše reč*, 36/3 – 4, 80 – 87.
- KOLLÁR, J. (1846, 1823): O českoslowenské jednotě v řeči a v literatuře. In: Kollár, J. (ed.): *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, Praha: Kronbergr a Řivnáč, 101 – 126.
- KRAJČOVIČ, R. (1974): *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KRALČÁK, Ľ. (2008): K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 278 – 287.
- MAXWELL, A. (2008): Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptive dialektológie. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 189 – 210.
- MISTRÍK, J. (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÚCSKOVÁ, G. (2009): Nárečová diferenciácia a vymedzenie nárečových oblastí (na príklade Štoltcovho členenia spišských nárečí). In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Jazykovedné štúdie* 26. Bratislava: Veda, 63 – 70.
- MÚCSKOVÁ, G. (2024): Slovak dialect classifications. In: *Dialectologia. Special issue*, 12, 273 – 307.
- OLOŠTIAK, M. (2001): Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). In: *Jazykovedný časopis*, 52/2, 81 – 99.
- ONDREJOVIČ, S. (2000): Postoje k niektorým jazykovým varietám v slovenskej jazykovej situácii. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, 250 – 258.

- ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J. (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PASTRNEK, F. (1888): *Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn*. Wien: Akademie der Wissenschaften.
- PAULINY, E. (1963): *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PAULINY, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. (2014): Interpretačná perspektíva sociolektov v rámci stratifikácie národného jazyka. In: Orgoňová, O. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 161 – 170.
- PUKANEC, M. (2009): *Vplyv aristokracie na nárečový vývin*. In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Jazykovedné štúdie 26*. Bratislava: Veda, 71 – 78.
- RIPKA, I. (1994): Výjde I. zväzok Slovníka slovenských nárečí. In: *Kultúra slova*, 28/4, 221 – 226.
- SAMUELS, M. (1972): *Linguistic Evolution – with Special Reference to English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHAFFARIK, P. J. (1826): *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Budín: Ofen. Mit Kön. Ung. Universitäts – schriften.
- SLANČOVÁ, D. et al. (2023): *Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky (I)*. Prešov: Prešovská univerzita.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 23. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 341 – 357. Dostupné aj na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>
- STANISLAV, J. (1956): *Dejiny slovenského jazyka I. Úvod a hláskoslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠAFÁRIK, P. J. (1963): *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Prekl. Betáková, V. – Beták, R. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠEKLI, M. (2023): On the genealogical linguistic classification of Slavic languages and their dialect macro-areas. In: *Dialectologia. Special issue*, 11, 5 – 49.
- ŠEMBERA, A. V. (1864): *Základy dialektologie československé*. Viedeň.
- ŠTOLC, J. (1939 – 1940): Dialektické členenie spišských nárečí. In: *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 191 – 207.
- ŠTOLC, J. (1946 – 1948): Atlas slovenského jazyka. In: *Linguistica Slovaca*, 4 – 6, 427 – 432.
- ŠTOLC, J. (1957): O súčasnej slovenskej dialektológii. In: Štolc, J. (ed.): *Dialektológia. Jazykovedné štúdie 2*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 7 – 18.
- ŠTOLC, J. (1960): Slovenská dialektológia v rokoch 1945 – 1960. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 175 – 187.
- ŠTOLC, J. (1961): Ku koncepcii atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 12/2, 159 – 176.
- ŠTOLC, J. (1972): Z problematiky výskumu slovenských nárečí. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Ústav školských informácií, 279 – 291.
- ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Ed. I. Ripka. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. – HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1968a): *Atlas slovenského jazyka 1: Vokalizmus a konsonantizmus: Časť prvá – mapy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- ŠTOLC, J. – HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1968b): *Atlas slovenského jazyka 1: Vokalizmus a konsonantizmus: Časť druhá – úvod, komentáre, materiály*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- TRUDGILL, P. (1983): *On Dialect*. Oxford: Basil Blackwell.
- URBANCOVÁ, V. – TIBENSKÝ, J. (1984): Matej Bel a slovenský ľud. In: *Slovenský národopis*, 32/1, 6 – 36.
- VÁŽNÝ, V. (1934): Nářečí slovenská. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 219 – 310.
- VÁŽNÝ, V. (1955): *O jménech motýlů v slovenských nářečích*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Mária Mikolajová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: maria.mikolajova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0005-3839-5719

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: gabriela.mucskova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0001-9845-9594